

ساختار روایی و معنایی متون ادبی (نشانه شناسی روایی گریماس)

www.ketab.ir

دکتر محمدعلی محمودی

دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان

دکتر فاطمه ثواب

دکترای زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان

سرشناسه: محمودی، محمدعلی، ۱۳۴۲
عنوان و نام پدیدآور: ساختار روایی و معنایی متون ادبی (نشانه‌شناسی روایی گریماس) / مؤلف:

محمدعلی محمودی، فاطمه ثواب

مشخصات نشر: زاهدان، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۱۴۰۱

مشخصات ظاهری: ۲۰۹ ص، ۲۲۱

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۸۵۸-۱۵-۱

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه: ص {۲۰۵} - ۲۰۹

موضوع: نشانه‌شناسی و ادبیات - گفت‌وگوهای

شناسه افزوده: ثواب، فاطمه، ۱۳۶۳

صفحه آرای و طراح جلد: ابوالفضل چاری

شناسه افزوده: دانشگاه سیستان و بلوچستان

شناسه افزوده: University of Sistan and Baluchestan

رده بندی کنگره: ۹۸ pn

رده بندی دیویی: ۴۰۱/۴۳

شماره کتابشناسی ملی: ۸۸۱۷۷۲۴

دانشگاه سیستان و بلوچستان

ناشر: انتشارات دانشگاه سیستان و بلوچستان

ساختار روایی و معنایی متون ادبی (نشانه‌شناسی روایی گریماس)

مؤلفین: دکتر محمدعلی محمودی / دکتر فاطمه ثواب

چاپ: چاپخانه المهدی دانشگاه سیستان و بلوچستان

نوبت چاپ: اول ۱۴۰۱، قیمت: ۷۵۰۰۰ تومان، شمارگان: ۲۰۰

شابک ۹۷۸-۶۲۲-۶۸۵۸-۱۵-۱

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

تمام حقوق چاپ و نشر این اثر طبق قرارداد محفوظ است، هرگونه چاپ و تکثیر از محتویات این کتاب بدون اجازه کتبی ممنوع است، متخلفان به موجب قانون حمایت از حقوق مولفان، مصنفان و هنرمندان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۵	فصل نخست: ساختار طرح روایت
۷	دستور کلی زبان روایت
۸	طرح یا پیرنگ
۹	ساختار طرح روایت: نظریه پردازان پیش از گریماس
۱۴	نظریه گریماس
۱۴	ساختار طرح بر مبنای تغییر وضعیت‌ها
۱۸	ساختار طرح بر مبنای زنجیره‌های سه‌گانه
۲۵	الگوی کنشی
۳۱	تحلیل الگوی کنشی
۳۲	ساختار طرح متون روایی براساس الگوی کنشی
۶۰	الگوی کنشی-زنجیره‌ای
۶۱	ساختار طرح متون روایی براساس الگوی کنشی و زنجیره‌ای
۱۰۵	بینامتنیت و الگوی کنشی
۱۰۷	محورهای کنشی
۱۱۰	گزاره‌های روایی
۱۱۱	بررسی گزاره‌های روایی در متون روایی
۱۱۳	فرایند روایی گریماس
۱۱۴	فرایند روایی گریماس در متون روایی
۱۳۳	الگوی حرکت فاعل به سوی مفعول
۱۳۷	فصل دوم: مربع نشانه‌شناسی و نردبان معنایی
۱۳۹	مربع نشانه‌شناسی: بازتابی بصری ساختار ابتدایی معنا
۱۴۵	نردبان معنایی

۱۴۸	تحلیل نردبان معنایی متون روایی
۱۶۳	فصل سوم: نظام‌های گفتمانی
۱۶۵	انواع نظام‌های گفتمانی در نشانه‌معناشناسی
۱۶۶	۱- نظام گفتمانی هوشمند
۱۶۶	الف) تعامل برنامه‌مدار یا تجویزی
۱۶۷	ب) تعامل القایی
۱۶۷	ج) تعامل اخلاقی-مرامی
۱۶۸	۲- نظام گفتمانی حسی-ادراکی
۱۶۸	الف) جریان تنشی-عاطفی
۱۷۱	ب) تعامل حسی-ادراکی با حضوری
۱۷۱	ج) گفتمان زیبایی-شناختی
۱۷۳	بررسی نوع نظام گفتمانی متون روایی
۱۸۳	شاخصه‌های حسی-ادراکی معنا
۱۸۵	بُرش زمانی
۱۸۷	تأثیر بُرش زمانی در فرایند تولید معنا در متون روایی
۱۹۵	انتظار
۱۹۶	تأثیر انتظار در فرایند تولید معنا در متون روایی
۲۰۵	منابع

مقدمه

نشانه‌شناسی از واژه یونانی «sēmeion» به معنای «نشانه» گرفته شده است. پیش از این در قرن هفدهم، فیلسوف جان لاک^۱، به «semiotika» اشاره کرد و آن را «اصول نشانه‌ها» نامید. کار آن، در نظر گرفتن ماهیت نشانه‌هاست که ذهن از آن برای درک اشیا یا انتقال دانش خود به دیگران استفاده می‌کند (Martin & Ringham, 2000: ۱).

در آغاز قرن بیستم زبان‌شناس سولسی، فردینان دو سوسور^۲، برای نخستین بار به معرفی «نشانه‌شناسی ساختارگرا»^۳ به عنوان نظریه علمی مطالعه زبان و ارتباط آن با روان‌شناسی اجتماعی پرداخت. «سوسور با تکیه بر روابط تقابلی در درون نظام کلی، بر تمایزهای تقابلی و سببی بین نشانه‌ها تأکید داشت» (سجودی، ۱۳۸۷: ۲۳) و در همین راستا در مطالعات خود به این نتیجه دست یافت که زبان یک پدیده اجتماعی است و معنا در تک‌تک واژه‌ها به صورت جداگانه یافت نمی‌شود، بلکه در سیستم پیچیده‌ای از روابط یا ساختارها وجود دارد.

در نشانه‌شناسی سوسور که نشانه را شامل دال (لفظ و مدلول (مفهوم آن لفظ) می‌داند، رابطه بین دال و مدلول بدون دخالت و حضور انسان صورت می‌گیرد؛ زیرا به اعتقاد وی، «افراد قدرت تغییر نشانه در یک اجتماع زبانی را ندارند» (Saussure, 2011: 69). پس از سوسور، نشانه نزد چارلز سندرز پی‌یرس^۴ آمریکایی منطق‌دان، مفهومی پیچیده‌تر یافت. به باور او کلیت فرایند معناسازی از تعامل بین الگوی سه‌گانه نشانه با یکدیگر شکل می‌گیرد که این الگوی سه‌گانه عبارت است از: نشانه، موضوع و تفسیر؛ بنابراین «سوسور بر کارکرد اجتماعی نشانه تأکید می‌کند و پی‌یرس بر کارکرد منطقی آن» (Guiraud, 2004: 8). سرانجام، لویی یلمسلف^۵، زبان‌شناس دانمارکی، در مقابل نشانه‌شناسی سوسور دیدگاه جدیدی را پیشنهاد کرد

1. John Locke: 1632-1704

2. Ferdinand de Saussure: 1857-1913

3. Semiology

4. Charles Sanders Peirce: 1839-1914

5. L. Hjelmslev: 1899-1965

و به جای ترکیبات نشانه‌ای دال و مدلول سوسور، اصطلاحات «بیان و محتوا» (Nöth, 1990: 66) را به کار برد که هر کدام دارای یک «شکل» و یک «جوهر» بودند. او معتقد بود که عبارت و بیانی بدون محتوا وجود ندارد.

از دهه ۱۹۶۰م. به بعد، گروهی از ساختارگرایان و روایت‌شناسان فرانسوی؛ از جمله کلود لوی-استروس^۱، آلژیرداس ژولین گریماس^۲، بارت^۳، برمون^۴، ژنت^۵، تودوروف^۶ و... با تأثیرپذیری از نظریه سوسور و یلمسلف، با هدف کشف ساختارهای جهانی و زیربنایی معنا، به مطالعه در زمینه نشانه‌شناسی پرداختند. گریماس لیتوانیایی تبار مقیم فرانسه، بنیان‌گذار مکتب پاریس (که نشانه‌معناشناسی نوین گفتمان در آنجا پی افکنده شده‌است)، با انتشار آثار خود مانند: «ساختار معنایی»^۷ (۱۹۶۶)، «درباره معنا»^۸ (۱۹۷۰) و «مویاسان: نشانه‌شناسی متن»^۹ (۱۹۷۶) به عنوان یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان معناشناسی روایت شناخته‌شد. این نظریه‌پرداز در مسیر مطالعات معناشناسی خود، «اسطیج و جست‌وجوی ژرف‌ساختی است که در بنیان همه متون روایی نهفته است» (Makanki, 1993: 187) و با کاربرد مفاهیم زبان‌شناسان ساختارگرا، به استخراج دستور کلی زبان پیرنگ از میان متون روایی می‌پردازد.

گریماس معتقد بود که در نشانه‌شناسی، اولین گام اساسی روش ساختی، شناسایی سطوح مربوط است؛ یعنی بررسی «سطح روساخت» و «سطح ژرف‌ساخت یا انتزاعی». او در مسیر مطالعات خود، تحت تأثیر نظریات ولادیمیر پراپ^{۱۰}، اتین سوریو^{۱۱} و لوی-استروس و با بهره‌گرفتن از نظریه‌های زبان‌شناسانی چون سوسور، «از میان اشکال ساختاری، ساختار روایت را به عنوان مرکز فرایندهای معنایی معرفی کرد» (Robichaud, 2002: 130) و در کتاب

1. Claude Levi-Strauss: 1908-2009

2. Algirdas Julien Greimas: 1917-1992

3. Roland Barthes: 1915-1980

4. Claude Bremond: 1929-2021

5. Gérard Genette: 1930-2018

6. Tzvetan Todorov: 1939-2017

7. Structural Semantics: An Attempt at a Method

8. On Meaning

9. Maupassant: The Semiotics of Text

10. Vladimir Propp: 1895-1970

11. Etienne Souriau: 1892-1979

«ساختار معنایی»، «الگوی کنشی»^۱ خود را در بررسی سطح رو ساخت انواع روایت‌ها مطرح ساخت؛ اما به جای اینکه مانند پیراپ، سوریه و حتی لوی-استروس بر یک ژانر خاص تأکید داشته باشد، در صدد بود تا با تکیه بر نظریه‌های زبان‌شناسی، داستان را به عنوان یک ساختار نشانه‌معناشناسی قابل مقایسه با نحو جمله مورد بررسی قرار دهد؛ با این هدف که به دستور کنی و جهانی زبان روایت دست یابد.

پس از مدتی، گریماس با الگو گرفتن از نظریه یلمسلف اذعان کرد که کل دستور زبان روایی، چیزی جز بیان و محتوا و ارتباط بین آن‌ها نیست که در واقع همان معناشناسی است؛ البته «رابطه بین بیان و محتوا رابطه‌ای کارکردی، مکانیکی و منجمد است که می‌تواند با حضور عامل انسانی، به رابطه‌ای سیال تبدیل شود» (شعیری و وفایی، ۱۳۸۸: ۲)؛ زیرا افراد کسانی هستند که گفتمان را می‌سازند. او موضوع بیان را نوعی قیف تصور می‌کند که ساختارهای روایی قطره قطره در آن ریخته می‌شود و گفتمان از آن سرچشمه می‌گیرد (Greimas et. al., 1989: 555). در همین زمینه، او به مطالعه روی ژرف ساخت روایت پرداخت و راهکارهای تجزیه و تحلیل متون روایی برای کشف معنای ژرف ساختی‌شان را با در نظر گرفتن مقوله‌هایی معنایی، در قالب الگوی «مربع نشانه‌شناسی»^۲ مطرح کرد. سرانجام گریماس جریانات حسی و عاطفی را به عنوان عنصر اصلی تولید معنا در گفتمان معرفی کرد و نشانه‌شناسی را از ساختارگرایی به نشانه‌معناشناسی گفتمانی سوق داد.

کاربرد فرایندها و الگوهای نشانه‌معناشناسی گریماس در شناسایی ساختار کلی طرح و ساختار ابتدایی معنای روایت، امری ضروری به نظر می‌رسد و حتی می‌توان با بررسی متون روایی در ژانرهای ادبی مختلف از این منظر، با نگاهی نقادانه در جهت اثبات یا رد این الگوها در جریان تولید معنا، نتایج قابل ملاحظه‌ای ارائه داد؛ بنابراین، هدف ما بررسی ساختار طرح و تحلیل الگوهای کنشی و شناخت سازوکارها و عناصر اصلی شکل‌گیری و تولید معنا در روایت است. همچنین ضمن بررسی ساختار ابتدایی معنای روایت از طریق مربع معنایی، با مدنظر

قرار دادن خط سیر روایتی فاعل، به تجزیه و تحلیل معانی ژرف ساختی روایت و ترسیم آن معانی در قالب مربع های معنایی متوالی و به کمک فرایند نو و تازه پیشنهاد شده در این کتاب، به نام «نردبان معنایی»^۱ پرداخته می شود تا مشخص شود که کنشگر فاعل و دیگر کنشگران روایت، چگونه باعث تحقق و تولید معنا می شوند. در این راستا و به منظور بررسی نمونه های برجسته، برخی از متون روایی را در چند ژانر مختلف مورد مطالعه قرار می دهیم تا میزان انعطاف پذیری این الگوها اثبات شود.

www.ketab.ir